

BARBARA MOŹDZIOCH

Uniwersytet Wrocławski

JĘZYK *PERIPLUSU MORZA CZERWONEGO*

Badania nad językiem, jakim posłużył się autor *Periplusu Morza Czerwonego* (dalej też jako: PME), należy rozpocząć od zadania sobie pytania, kiedy i w jakim celu tekst ów powstał. Jest to zabieg pomocny w uchwyceniu i zrozumieniu specyfiki niektórych słów i wyrażeń oraz samej konstrukcji dzieła¹.

Zawarte w tekście informacje są jedynymi wskazówkami zdradzającymi tożsamość autora. Opierając się na występującym w periplusie odniesieniu do drzew rosnących w Egipcie (PME 29:9, 27: τῶν παρ' ἡμῖν ἐν Αἰγύπτῳ δένδρων) oraz na egipskich nazwach miesięcy (między innymi w PME 6:3, 6: ἀπὸ Τῦβι ἕως Θῶθ²), badacze³ uważają, że autor był greckim kupcem pochodzącym z Egiptu. Z kolei identyfikacja wymienionych przez niego imion władców (zwłaszcza naba-tejskiego władcy pojawiającego się w PME 19:6, 28–29: εἰς Πέτραν πρὸς Μαλίχαν, βασιλέα Ναβαταίων⁴) i krain nad Morzem Czerwonym oraz nad Oceanem Indyjskim pozwala przypuszczać, że periplus pochodzi z I w. n.e., a więc z okresu, kiedy Egipt znajdował się pod panowaniem rzymskim⁵. Jest to istotna informacja, ponieważ zajęcie Egiptu przez Rzymian przyczyniło się do zwiększenia liczby statków pływających wzdłuż wybrzeży Morza Czerwonego do Indii w celu zaspokojenia w Rzymie popytu na indyjskie, arabskie i etiopskie towary. Najprawdopodobniej właśnie wzmożony ruch na wodach Morza Czerwonego i Oceanu Indyjskiego, jak i to, że dla wielu żeglarzy były to zapewne pierwsze wyprawy do dalekich Indii, skłoniły autora periplusu do skomponowania tego specjalistycznego dzieła.

Periplus Morza Czerwonego jest opisem szlaków handlowych biegnących z Egiptu począwszy od portów Μυὸς ὄρμος i Βερνίκη (PME 1:1, 2–4) wzdłuż wy-

¹ Edycje: K. Müller, *Anonymi (Arriani, ut fertur) periplus maris Erythraei*, Geographi Graeci Minores, Paris 1855; B. Fabricius, *Der Periplus des Erythräischen Meeres von einem Unbekannten*, Leipzig 1883; H. Frisk, *Le Périple de la mer Érythrée*, Göteborgs Högskolas Årsskrift 33, Göteborg 1927; L. Casson, *The Periplus Maris Erythraei: Text with Introduction, Translation, and Commentary*, Princeton 1989.

² PME 14:5, 8; 24:8, 12; 39:13, 13; 49:16, 32; 56:18, 29.

³ L. Casson, *op. cit.*, s. 6–7; O.A.W. Dilke, *Greek and Roman Maps*, London 1985, s. 138–140.

⁴ Chodzi o Malichusa II władającego Petrą w latach 40–70 n.e.

⁵ L. Casson, *op. cit.*, s. 6–7.

brzeży Afryki Wschodniej aż do miejscowości Ραπτά (PME 16:6, 4) oraz wzdłuż wybrzeży Arabii aż do Indii. Opis zawiera zarówno informacje o przebiegu szlaku, jak i charakterystykę wybrzeży oraz leżących wzdłuż nich portów. Jednak celem powstania dzieła nie było jedynie przekazanie wskazówek żeglarzom, ale w odróżnieniu od wcześniej powstałych periplusów także dostarczenie niezbędnych informacji kupcom wybierającym się do Indii w zamiarach handlowych. Opis najważniejszych portów na szlakach prowadzących z Egiptu ku wybrzeżom Afryki Wschodniej oraz Indii zawiera przede wszystkim informacje przydatne właśnie kupcom. Niejednokrotnie najdłuższą część tych opisów stanowią listy towarów, które można w danym miejscu sprzedać, jak i tych, które można nabyć.

Język autora wyróżnia się wobec tego dwoma rodzajami słownictwa. Część wyrażań i słów jest charakterystyczna dla periplusów i można ją w większości odnaleźć również we wcześniej powstałych periplusach oraz w innych tekstach geograficznych (np. wyrażenia oznaczające odległości, czasowniki określające manewry wykonywane statkiem, nazwy rodzajów statków). Znaczna zaś część pojawiających się słów wiąże się z handlem. I właśnie wybranym nazwom towarów oraz wyrażeniom łączącym się z kwestią handlu warto przyjrzeć się bliżej.

Dysponujemy tylko jednym rękopisem *Periplusu Morza Czerwonego* – manuskrytem z X w. znajdującym się obecnie w Bibliotece Uniwersyteckiej w Heidelbergu (*Codex Palatinus Graecus* 398, fols. 40V–54V⁶). Rękopis z XIV–XV w. przechowywany w British Museum jest jedynie jego kopią z jeszcze większą liczbą błędów (B.M. Add. 1939I, fols. 9r–12r). Identyfikacja niektórych wyrazów wydaje się niemożliwa ze względu na miejsca niejasne w rękopisie i błędne poprawki skryby. Nazwy miejscowości oraz niektórych towarów, które pojawiają się tylko i wyłącznie w *Periplusie Morza Czerwonego*, są niejednokrotnie trudne do identyfikacji.

Język autora jest prosty, pełen powtórzeń, schemat opisu kolejnych portów jest niemal niezmienny. Listy towarów wprowadza kilka powtarzających się wyrażań dotyczących ich importu; są one następujące: προχωρεῖ εἰς, εἰσφέρεται εἰς, εἰσάγεται εἰς oraz wyrażenia odnoszące się do eksportu towarów: ἔχει, φέρεται ἀπὸ, φέρεται ἐξ, ἐκφέρεται ἀπὸ, εἰσφέρεται ἀπὸ, ἐξάγεται ἀπὸ, ἐξάγεται ἐξ, γίνεται ἐν, ἐν αὐτῇ γεννᾶται, φέρει, ἀντιφορτίζει, καταφέρει, εὑρίσκεται ἐν. Są to zatem w większości złożenia czasowników: φέρω i ἄγω. Po powyższych wyrażeniach następuje spis nazw towarów, którym czasami towarzyszą określenia ich jakości (χυδαῖα, διάφορος), ilości (οὐ πολὺς, σπανίως, ὀλιγος, πλείστος), pochodzenia (Ἰνδικός, περατικός) lub właściwości (στρογγύλα, μεγάλη). Niektóre mniej znane towary porównywane są także do innych bardziej popularnych w basenie Morza Śródziemnego (ὅμοιος τῷ Ἀδουλιτικῷ).

Jak już zaznaczyłam, *Periplus Morza Czerwonego* powstał w czasie, gdy Egipt znajdował się pod panowaniem rzymskim. Udział Rzymian w handlu znalazł również odzwierciedlenie w greckich nazwach niektórych towarów. Są to nazwy właśnie pochodzenia łacińskiego. W periplusie pojawiają się trzy określenia ubrań: σάγοι (PME 8:3, 27), ἀβόλλαι (PME 6:2, 24a; 34–35; 24:8, 4b) oraz λέντια (PME 6:2,

⁶ Dostępny na stronie internetowej: <http://diglit.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpgraec398/0084>.

24b), czyli łacińskie *saga*, *abollae* oraz *lintea*. Pojawia się również jedno określenie narzuty – λῶδικες (PME 24:8, 4b) od łacińskiego *lodix*, jedno określenie odnoszące się najprawdopodobniej do wzoru na sprzedawanych ubraniach – σκοτουλάτος (PME 24:8, 3) od łacińskiego słowa *scutulatus*, czyli o wzorze w kratkę. Autor posługuje się także słowem δηνάριον (PME 8:3, 28) odpowiednikiem łacińskiego *denarius*. Listę słów zapożyczonych z łaciny można uzupełnić, dodając słowo χελωνάρια (PME 10:4, 11a) powstałe, według Cassona, wydawcy i tłumacza *Periplusu Morza Czerwonego*, przez dodanie łacińskiego sufiksu *-arius* do greckiego słowa χελώνη⁷. Sufiks ten ma oznaczać gorszą jakość produktu.

Kilka nazw towarów występuje tylko i wyłącznie w badanym periplusie, np.: δίκροσσια, δουακα, μαγλα, καλλεανὸς λίθος oraz σαγαλίνων.

Δίκροσσια (PME 6:2, 25) może mieć związek ze słowami, które pojawiają się w innych tekstach greckich – κρόσσοι (Pollux 7, 64), czyli frędzle, oraz δίκροσσοι – podwójnie obramowany? (np. w Leksykonie Focjusza – η 70, 5: Ημιτύβιον δίκροσσον), możliwe, że δίκροσσια jest jakimś rodzajem ubrania o charakterystycznym zdobieniu lub wykończeniu. Pochodzenie słowa δουακα (PME 8:3, 31) badacze wywodzą od dwóch słów: sanskryckiego *twak*, które może oznaczać cynamon gorszej jakości⁸, albo też od arabskiego *duka*, które jest określeniem rodzaju kadzidła rosnącego w Somalii⁹. Z kolei μαγλα (PME 12:4, 28) jest prawdopodobnie rodzajem kasji, wnioskując na podstawie umieszczenia tej nazwy pośród innych oznaczających wonną roślinność¹⁰. Καλλεανὸς λίθος (PME 39:13, 10) być może jest odpowiednikiem pojawiającego się u Pliniusza *callaina* (HN 37, 110¹¹), czyli nazwy turkus. Σαγαλίνων (PME 36:12, 6) jest natomiast nazwą drzewa tekowego, pochodzącą od sanskryckiego *śāka*¹².

Kilka nazw towarów, które pojawiają się jedynie w *Periplusie Morza Czerwonego*, autor wprowadza przez użycie λεγόμενος, co sugeruje ich nie greckie, lecz obce pochodzenie (w ten sam sposób wprowadza autor również nazwy miejscowe): θυμίαμα μοκρότου λεγόμενον (PME 9:4, 4) pochodzące prawdopodobnie od arabskiego *mghairot* (kadzidło)¹³; ἐλέφαντα λεγόμενον βωσαρή (PME 62:20, 24) będące nazwą słoni z rejonu Desarene; νομισμα χρυσοῦ λεγόμενος κάλτις (PME 63:21, 7), czyli nazwa indyjskiej monety; σινδόνες αἱ Ἀργαρίτιδες λεγόμεναι (PME 59:20) utworzone od nazwy miejscowej Ἀργαλου; καλάμους τοὺς

⁷ L. Casson, *op. cit.*, s. 251.

⁸ L. Casson, *Ancient Trade and Society*, Detroit 1984, s. 229.

⁹ E. Glaser, *Skizze der Geschichte und Geographie Arabiens*, t. II, Berlin 1890, s. 197.

¹⁰ PME 12:4, 27–28: γίνεται δὲ τὰ ἐν αὐτῷ κασία καὶ γιζειρ καὶ ἀσυφή καὶ μαγλα καὶ μωτὼ καὶ λίβανος. Na ten temat również: L. Casson, *Periplus Maris Erythraei: Three Notes on the text*, „The Classical Quarterly” 30, 1980, s. 496.

¹¹ HN 37, 110: „Comitatur eam similitudine propior quam auctoritate callaina, e viridi pallens. nascitur post aversa Indiae apud incolas Caucasi montis, Hyrcanos, Sacas, Dahas, amplitudine conspicua, sed fistulosa ac sordium plena, sincerior praestantiorque multo in Carmania, utrobique autem in rupibus inuis et gelidis, oculi figura extuberans leviterque adhaerescens nec ut adnata petris, sed ut adposita”.

¹² L. Casson, *Periplus Maris Erythraei* 36: *Teak, not Sandalwood*, „The Classical Quarterly” 32, 1982, s. 181–183. We wcześniejszych wydaniach: santali/nwn.

¹³ E. Glaser, *op. cit.*, s. 196; L. Casson, *The Periplus Maris Erythraei: Text...*, s. 127.

λεγομένουσ πέτρουσ (PME 65:21, 29–22, 1), które Casson uważa za nazwę liścia rośliny *μαλάβαθρον*, pochodzącą od sanskryckiego *pattra*¹⁴; ὀθόνιον Ἰνδικόν τὸ πλατύτερον ἢ λεγομένη μοναχὴ καὶ σαγματογῆναι (PME 6:3, 2; 14:5, 11–12). Casson przypuszcza, że *μοναχὴ* oznacza ubranie z jednego kawałka materiału¹⁵. *Σαγματογῆναι* jest być może rodzajem okrycia (od τὸ σάγμα – okrycie).

Warto do tej grupy wyrazów dołączyć jeszcze jedną nazwę pochodzącą od sanskryckiego *śarkarā*¹⁶, która wprawdzie pojawia się również w innych źródłach greckich, natomiast po raz pierwszy występuje właśnie w *Periplusie Morza Czerwonego*: μέλι τὸ καλάμινον τὸ λεγόμενον σάκχαρι (PME 14:5, 12–13).

Pojawia się także kilka złożzeń odnoszących się do rzeczownika *μαλάβαθρον*, niewystępujących w żadnym innym tekście, ich znaczenie podpowiadają nam części składowe – słowa skądinąd dobrze znane: ἄδρόσφαιρον, μεσόσφαιρον, μικρόσφαιρον (PME 65:22, 4).

Ponieważ nazwy towarów funkcjonują przede wszystkim w języku potocznym, wyrazy te odnajdujemy także w dokumentach papirusowych, w szczególności tych związanych z handlem. Niektóre słowa, które nie pojawiają się w innych tekstach literackich, można odnaleźć w papirusach, przede wszystkim z terenu Egiptu. W większości są to określenia ubrań: wyżej wspomniane *μοναχὴ* (P. Hamb. 10, 26–27; P. Oxy. 1273, 13–14), *μολόχινα* od ἡ *μολόχη* – ślaz, prawdopodobnie chodzi o ubranie w kolorze malwy (PME 6:3, 3¹⁷, P. Princ. 82 rp r 39); *σκιωταί* (PME 24:8, 5; P. Oxy. 921, 15; P. Princ. 82 rp r 38) oznaczające wzór na ubraniu – w cieniowane pasy? (od *σκιά* – cień).

W egipskich papirusach jako określenie ubrań pojawia się również kilkakrotnie słowo ἄγναφα, użyte przez autora periplusu w odniesieniu do ἱμάτια (PME 6:2, 23a; P. Merton 2, 71, 10–11, 14–15; P. Oxy. 3060, 5; SB 9834b, 5, 10–12, 14, 15). Znanе jest ono także z Ewangelii św. Mateusza (Mt 9, 16).

Przedstawienie słownictwa z zakresu handlu, jakim posłużył się autor *Periplusu Morza Czerwonego*, na przykładzie wyrazów rzadkich oraz znanych jedynie z badanego utworu, pozwala uchwycić specyfikę oraz różnorodność języka kupieckiego. Dzięki wybranym przykładom można zauważyć, że język, jakim posługiwali się kupcy w I w. n.e., był połączeniem słów greckich, miejscowych nazw arabskich, sanskryckich oraz łacińskich, co dowodzi nie tylko ożywionej wymiany handlowej w tym rejonie, ale także kulturowej właśnie w sferze języka. Słowa wprowadzone przez autora periplusu przez λεγόμενος mogą świadczyć o nowości, jaką tak określone towary stanowiły w świecie śródziemnomorskim w owym czasie. Nazwy obce pojawiające się w *Periplusie Morza Czerwonego* odnoszą się najczęściej do rodzajów ubrań i ich cech oraz do produktów miejscowych, arabskich i indyjskich, szczególnie tych pochodzenia roślinnego, co można oczywiście tłumaczyć występowaniem tych roślin jedynie na terenach arabskich i indyjskich.

¹⁴ L. Casson, *The Perilus Maris Erythraei: Text...*, s. 269.

¹⁵ *Ibidem*, s. 248.

¹⁶ *Ibidem*, s. 133.

¹⁷ PME 48:16, 15; 49:16, 29–30; 51:17, 13.

LA LANGUE DU *PÉRIPLÉ DE LA MER ÉRYTHRÉE*

Résumé

Le *Périple de la mer Érythrée* est une oeuvre anonyme datant du 1er siècle ap. J.-C. Cette datation peut être établie approximativement grâce à des informations présentes dans le texte même. Ce périple est atypique car il contient non seulement des indications pour les navigateurs, mais aussi des informations utiles pour les marchands. Son vocabulaire relatif au commerce contient beaucoup de termes rares, et même des mots qui n'apparaissent dans aucun autre texte. Ce vocabulaire permet de cerner la spécificité du langage des marchands: comme on peut le voir dans le *Périple*, il se compose d'un mélange de mots grecs, latins, arabes et sanskrits. Le schéma de la description des ports comporte en effet une liste des marchandises qui étaient importées et exportées à partir de chaque endroit, et les noms des denrées étaient la plupart du temps empruntés à la langue des peuples qui les vendaient. Le *Périple* est également utile pour découvrir les noms des nouvelles marchandises importées sur le marché méditerranéen car l'auteur présente aussi leurs noms introduits par l'expression λεγόμενος.